

PRIHODI ŽUPA I ŽIVOT SVEĆENSTVA ZADARSKE NADBISKUPIJE U 16. STOLJEĆU

Zdenko DUNDOVIĆ

Teološko-katehetski odjel Sveučilišta u Zadru
Zadar, Hrvatska

UDK: 336.25 : 2-722.5(497.5 Zadar)“15“

DOI: 10.21857/mnlqgc5wzy

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 17. ožujak 2021.

U radu se na temelju izvornika o podmirivanju crkvene desetine, koji je pohranjen u fondu magistrature Soprintendenti alle decime del clero u Državnom arhivu u Veneciji, razmatraju gospodarski, pastoralni i društveno-politički odnosi župa i svećenstva na području Zadarske nadbiskupije u 16. stoljeću. Cilj je rada ukazati na važnost ekonomskih spisa crkvenih ustanova, kao prvorazrednih vrela za proučavanje raznovrsnih aspekata života ranonovovjekovnog društva. Komparacijom istraženog arhivskog gradiva s dosad objavljenim rezultatima istraživanja prikazat će se organizacijski model župnih zajednica na području Zadarske nadbiskupije na prijelazu iz srednjeg u rani novi vijek. Također, ukazat će se na uzroke koji su otežali provedbu reforme župa prema smjernicama Tridentskog sabora na području Zadarske nadbiskupije u drugoj polovini 16. stoljeća.

Ključne riječi: župa, Zadarska nadbiskupija, crkvena ekonomija, Tridentski sabor, 16. stoljeće.

UVOD

Opći povijesni prikaz razvoja župe unutar Katoličke crkve, s obiljem naznačene literature, objavio je u pet svezaka svećenik i znanstveni djelatnik Vincenzo Bo.¹ U nekoliko je radova u hrvatskoj historiografiji razmatran institut župe kroz povijesno-pravni i pastoralni kontekst.² U tim je radovima, kao i u mnogim drugim publikacijama i dokumentima, istaknuto da je Katolička crkva od samih početaka razlikovala službe i obveze u svojim zajednicama. Na tragu apostolske navjestiteljske službe ustanovljene su na području tadašnjeg Rimskog Carstva prve kršćanske zajednice, a sami apostoli o njima su vodili brigu prvotno putem poslanica – poticajnih pastoralnih smjernica za svakodnevni život prvih kršćana. S obzirom na to da se kršćanstvo polako, ali sigurno širilo diljem *ekumene*

¹ Vincenzo BO, *Storia della parrocchia*, vol. I-V, Bologna, 1988. – 2004. Prikaz toga vrijednog djela objavio je: Rudi PALOŠ, Povijest župe. Kratak osvrt, *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, god. 26, br. 3, Zagreb, 2004., 288 – 299.

² Vidi primjerice: Stipe NIMAC, Župa od Milanskog edikta do Tridenta, *Crkva u svijetu*, god. 47, br. 3, Split, 2012., 367 – 391; Jure BRKAN, Župa kroz povijest i danas, *Bogoslovska smotra*, god. 72, br. 1, Zagreb, 2002., 85 – 162.

– tadašnjeg poznatog svijeta, a broj kršćana eksponencijalno rastao, apostoli su postavljali zajednicama upravitelje, prvenstveno radi njihova duhovnog dobra i slavlja euharistije, koja je činila okosnicu vjerničkog života. To su bili začetci kasnije dorađenog jurisdikcijskog ustrojstva u Katoličkoj crkvi, u kojemu će župne zajednice ili župe polako prerastati u *nukleus* pojedinih biskupija, prema načelu područnosti, a po uzoru na tadašnje svjetovne organizacijske strukture.³ Taj se proces odvijao po etapama. J. Brkan, govoreći o *iteru*⁴ župe, razdijelio ga je na sljedeće podnaslove: „Prve kršćanske zajednice, župa nakon IV. stoljeća, župa od XI. stoljeća, župa Tridentskog sabora, župa u Zakoniku iz 1917.“⁵ U fokusu rada dva su razdoblja povijesnog razvoja župe: srednjovjekovno od 11. stoljeća do Tridentskog sabora i posttridentsko razdoblje. Na razvoj župa na europskom kontinentu bitno su utjecale društveno-političke okolnosti na određenom području. U hrvatskoj historiografiji nije do kraja razjašnjen odnos između gradskih i seoskih župa, odnosno pitanje njihove ustanove⁶, a još manje pojmovna percepcija nazivlja za crkvena zdanja na selištima.⁷ Na to je upozorio Emanuele Curzel, kada je pozvao na precizno pojašnjenje pojmova *pieve*, *parrocchia* i *cappella*,⁸ što je krucijalno i za ovaj rad, s obzirom na to da su glavninu Zadarske nadbiskupije u razmatranom razdoblju činile seoske župe i naselja na kopnu i na otocima, prostor koji je bio pod mletačkom upravom te su se gore navedeni talijanski pojmovi rabili u opisima župa i crkava u izvornicima.

Stipe Nimac naglasio je da je za razvoj župne crkve bilo presudno pravo krštavanja, a crkve koje su imale to pravo bile su označene kao *ecclesiae baptismales*, *baptisteria* ili *plebes baptismales*.⁹ Talijanski pojam *pieve* upravo vuče korijen iz lat. *plebs* (narod), a talijanski povjesničari daju mu trostruko značenje: zajednica krštenika, sakralno zdanje u kojemu je krsni zdenac i okružje u blizini

³ J. BRKAN, Župa kroz povijest i danas, 93.

⁴ Lat. *iter* = put, razvoj. Leo F. STELTEN, *Dictionary of Ecclesiastical Latin*, Peabody, 1995., 141.

⁵ J. BRKAN, Župa kroz povijest i danas, 87.

⁶ Za zadarsko područje poznato je tek da su kanonici šest zbornih crkva u gradu u 14. stoljeću pomagali biskupu, gradskom i seoskom kleru u održavanju dušobrižničkih obveza. Od kanonika tih zbornih crkava zadarski nadbiskup Petar Matafar formirao je 1393. godine zadarski Kaptol. Jadranka NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007., 133.

⁷ Na to je upozorila u doktorskoj disertaciji i Ana Novak. Ana NOVAK, *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2011., 75 – 76.

⁸ Autor u radu ne nudi rješenje postavljenom problemu, ali donosi obilje literature o pitanju crkvenog ustrojstva na selima u srednjem vijeku. Emanuele CURZEL, *L'organizzazione ecclesiastica nelle campagne, Reti Medievali Rivista*, god. 11, br. 1, Firenze, 2010., 418.

⁹ S. NIMAC, Župa od Milanskog edikta, 373 – 374.

te crkve.¹⁰ Suprotno tomu, pojam *parrocchia* vuče korijen od grč. *parokios*, što ujedno označava susjeda, onoga koji je blizu, ali i stranca, pridošlicu u stranu zemlju, što je, u kršćanskom smislu, oznaka za putnički narod na zemlji, koji je svjestan privremenog boravka na ovom svijetu. Čini se da se taj pojam u prvim kršćanskim zajednicama rabio jednako za oznaku biskupija i župa.¹¹ Pojam *cappella* vuče podrijetlo iz 7. stoljeća, a povezan je s kapelom merovinških kraljeva u kojemu se čuvala vrijedna relikvija plašta (*cappa*) sv. Martina iz Toursa. Pojam *cappella* (*mantellina*) od tada označava prostor u kojemu su se pohranjivali slični predmeti, a općenito sve bogoslužne prostore na kraljevskim dvorovima (*cappelle palatine*). Od 12. stoljeća kapelom (*cappella*) se nazivalo svako sakralno zdanje koje nije imalo pravo krštavanja, odnosno u kojemu nije bilo krsnog zdenca, a bilo je pod jurisdikcijom crkve s pravom krštavanja (*plebs, pieve*), odnosno župe (*parrocchia*).¹²

Od prvih kršćanskih vremena vjernici su davali biskupu darove, a s obzirom na to da je u Rimskom Carstvu Crkva postala bitan organizam, njezina dobra upotrebljavala su se u vjerske i socijalne svrhe. Sukladno tomu, na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće pape Simplicije (468. – 483.) i Gelazije I. (492. – 496.) odredili su poznatu podjelu crkvenih prihoda na četiri dijela, koji su bili koncentrirani u rukama biskupa, a služili su: za njihovo vlastito uzdržavanje, za uzdržavanje klera, za održavanje sakralnih zdanja i za pomoć siromasima.¹³ Ta podjela, načelno, nije zamrla do danas.¹⁴ Paralelno sa širenjem kršćanstva i rastom broja kršćanskih zajednica (biskupija), širio se i rastao sustav papinskog oporezivanja unutar Katoličke crkve, koji je do sredine 14. stoljeća postao kompleksan i široko rasprostranjen.¹⁵ Iako tek jedna u nizu raznovrsnih vrsta crkvenog oporezivanja, u kolektivnoj svijesti redovito vibrira pojam *crkvene desetine*. Na lokalnoj razini posao ubiranja desetine pripadao je povremenim nuncijima – *collectores apostolici*, koji se u pravilu trebao birati među članovima mjesnog klera i biti stručnjak za građansko, ali i kanonsko pravo. Sakupljač je na sebe osobno preuzimao zadatke vezane uz financije: istrage, određivanje vrijednosti pristojbe, uplate, a pomagali su mu podsakupljači (*subcollectores*).¹⁶ Upravo izvješća podsakupljača

¹⁰ Emanuele CURZEL, *Pievi e parrocchie nel Trentino*, Trento, 2005., 12.

¹¹ Usp. J. BRKAN, Župa kroz povijest i danas, 89 – 90, 94; E. CURZEL, *Pievi e parrocchie*, 11.

¹² E. CRUZEL, *Pievi e parrocchie*, 14.

¹³ J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 58.

¹⁴ Vidi radove: Nikola ŠKALABRIN, Vremenita crkvena dobra, *Bogoslovska smotra*, god. 74, br. 1, Zagreb, 2004., 181 – 199; Jure BRKAN, Stjecanje vremenitih dobara (kan. 1259-1272), *Bogoslovska smotra*, god. 74, br. 1, Zagreb, 2004., 201 – 231.

¹⁵ O tome vidi: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 57 – 80.

¹⁶ J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 80.

u Zadarskoj nadbiskupiji za 16. stoljeće čine predmet istraživanja na temelju kojega su oblikovani glavni zaključci ovoga rada.

Svjatovni su vladari, kao i biskupi, nastojali zaštititi vlastita dobra pa posao sakupljača nije bio jednostavan.¹⁷ Od doba Karolinga susreće se pojam *vlastite crkve*, a paralelno s tim razvio se sustav oporezivanja dobara na novonastalim župama.¹⁸ Curzel je naglasio da je početkom 9. stoljeća karolinška legislativa odredila norme o obvezatnom plaćanju desetine, a obveza plaćanja pretpostavljala je prihode samo gore spomenutih crkva s pravom krštavanja s time da je svaka od njih trebala imati svoje granice, i to unutar onih sela koja su joj podavala desetinu.¹⁹ Kada je plaćanje desetine u pitanju, isto načelo vrijedilo je za župe Zadarske nadbiskupije u 16. stoljeću, o čemu svjedoče istraženi izvornici i izvješća apostolskih podsakupljača.

FOND SOPRAINTENDENTI ALLE DECIME DEL CLERO

U Archivio di Stato di Venezia, u fondu *Soprintendenti alle decime del clero* pohranjena su razna izvješća o pristojbama pojedinih crkvenih institucija, župa i ostalih nabožnih ustanova pod crkvenim okriljem. Magistratura *Soprintendenti alle decime del clero* ustanovljena je 1586. godine.²⁰ U pravilu je trebala surađivati s apostolskim sakupljačima i biti im od pomoći sa strane svjetovne vlasti (*bracchio secolare*) radi prikupljanja crkvene desetine na području Mletačke Republike. No činjenica je da je magistratura služila mletačkim vlastima prvenstveno kao dio financijskog kontrolnog tijela Serenissime.²¹ Najstarije pohranjeno izvješće za Zadarsku nadbiskupiju u fondu magistrature sumarnog je karaktera, a potječe iz 1538. godine.²² Riječ je o ovjerenoj kopiji, odnosno ekstraktu iz knjige *Libro delle decime apostoliche imposte*

¹⁷ J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 81.

¹⁸ Usp. J. BRKAN, *Župa kroz povijest i danas*, 98.

¹⁹ E. CURZEL, *Pievi e parrocchie*, 12.

²⁰ D. Klen pogrešno navodi da je magistratura ustanovljena 1583. godine. Ona je prikupljala podatke o crkvenoj desetini iz crkvenih arhiva i za ranija razdoblja, a bila je nadležna i za područje Mletačke Dalmacije i Albanije. Usp. Danilo KLEN, *Mletački državni arhiv (Archivio di Stato di Venezia), Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, god. 23, Pazin, 1980., 298.

²¹ Usp. Isabella CECCHINI, *Dinamiche finanziarie e monetarie tra centro e periferia nella Repubblica di Venezia*, u: *Moneta, credito e finanza a Brescia: Dal Medioevo all'Età contemporanea*, ur. Maurizio Pergari, Brescia, 2014., 85.

²² Italija – Archivio di Stato di Venezia (dalje: IT-ASVe), *Soprintendenti alle decime del clero*, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583. Copia extracta dali libri dele decime apostoliche imposte al clero de Zara et dela sua diocese del R. M. Francesco Cedolini del 1538 subcollectorì a Zara*.

al Clero de Zara et della sua Diocese iz vremena kada je apostolski podsakupljač u Zadru bio Franjo Cedulin.²³ Popisom su obuhvaćene sve crkvene institucije, gradske i seoske crkve i kapele, nabožne ustanove i župe kopnenog i otočnog dijela biskupije. Zamjetno je da su u izvješću uporabljeni pojmovi: *parrocchia*, *pieve*, *cappella*, ali i jednostavno *chiesa*, odnosno *giesia*, na venetskom dijalektu. S obzirom na gore navedena povijesna pojašnjenja o značenju tih pojmova i na činjenicu da izvješća potječu iz vremena prije Tridentskog sabora (1545. – 1563.), može se zaključiti da je crkvena organizacija na području Zadarske nadbiskupije u to vrijeme još uvijek bilo ustrojena prema srednjovjekovnom sustavu, odnosno pojedini pojam pomaže razumijevanju statusa navedenih crkvenih subjekata. Primjerice, u Zadru je tada postojala samo jedna župa, a matična crkva bila je katedrala sv. Stošije. Tek će se u 19. stoljeću na zadarskom poluotoku ustanoviti druga župa, pod titulom sv. Šimuna, u istoimenoj crkvi, koja je nekada nosila titulu sv. Stjepana.²⁴ U izvješću iz 1538. godine crkva sv. Stjepana navedena je kao *pieve de San Stefano*, što znači da je bila crkva s pravom krštavanja. Jednako je naznačeno za crkvu sv. Mihovila u Zadru (*pieve de San Michel*), kojoj su velikim dijelom gravitirali zadarski Varošani. Gradska Varoš prostirala se tada pred Kopnenim vratima u Zadru, a na njegovu prostoru bilo je nekoliko crkava, koje nisu naznačene u izvješću o plaćenju desetini. Moguće je, sukladno uobičajenom sustavu plaćanja desetine crkava označenih pojmom *pieve*, da je crkva sv. Mihovila pobirala desetinu crkava iz gradskog Varoša te imala pravo krštavanja, iako nije bila župna crkva (*parrocchia*).²⁵ Eklatantan primjer srednjovjekovnog poimanja župe je izvješće o Župi Vrana. U to vrijeme župa je nosila titul Svetog Duha, a spomenuta je i *capella della Vrana*. Crkva sv. Duha u Vrani nalazila se u *borgu* (varošu), a unutar utvrde kapela sv. Grgura, ali su pod jurisdikcijom vranskog župnika bile crkve okolnih mjesta, poput crkve sv. Marije u Zablau.²⁶ Uz to, to je posljednji upis desetine Župe Vrana u 16. stoljeću jer su Osmanlije 1538. godine osvojile vransku utvrdu, a mnogi posjedi crkvenih institucija na tom području tada su nepovratno izgubljeni.²⁷ U prilog

²³ Franjo Cedulin bio je zadarski kanonik iz plemićke obitelji, a od 1540. godine vršio je službu arhiepiskopita zadarskoga Kaptola. Carlo Federico BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877., 207.

²⁴ Usp. C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 339.

²⁵ O varoškim crkvama, bratovštini i crkvi sv. Mihovila vidi opširno kod: Zdenko DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020.

²⁶ Ivna ANZULović, Srednjovjekovna sela vranskoga distrikta (od 1409. g. do dolaska Osmanlija), u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, Zbornik radova, (ur. Božo Došen, Zadar, 2017., 117 – 119.

²⁷ Usp. Seid M. TRALJIĆ, Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, u: *Povijest Vrane*, Zbornik radova, (ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1971., 352.

tomu da su pojedini pojmovi predstavljali diferencijaciju u kvalitativnom smislu pri određivanju crkvene desetine poslužiti će primjer Župe Slivnica. U 16. stoljeću Slivnica je bila u vlasništvu zadarske obitelji Soppe. Župa Slivnica tada je obuhvaćala nekoliko selišta.²⁸ Vjerojatno je crkva sv. Kuzme i Damjana bila pod juspatronatom obitelji Soppe. Izgledno je da su vlasnici selišta dodijelili nadarbinu svećeniku po vlastitom izboru te je njegova desetina u izvješću navedena kao *Chiesia de San Cosma e Damian di Scluaea*, dok je desetina župe, uključujući ostala selišta pod jurisdikcijom župnika, zavedena zasebno i izražena pojmom *Parochia de Scluaea*.²⁹ Slični primjeri zabilježeni su i sredinom 16. stoljeća u izvješćima o crkvenoj desetini. U srednjovjekovlju je, naime, bila uvriježena praksa da bogati pojedinci i samostani posjeduju „svoje crkve“, za koje su biskupu predlagali određene svećenike za župnike ili rektore.³⁰ Primjerice, 1564. godine svećenik Martin, župnik (*parochian*) Župe sv. Luke u Banju, dao je izvješće o приходима i rashodima župe (*parochia*) te o svojim pastoralnim obvezama. Istodobno, svećenik Juraj Milić, pripadnik zadarskog Kaptola, izvijestio je o istoj crkvi u svojstvu nadarbenika, a nazvao ju je *pieve de San Luca a Bagno*. Župnik je uživao mršave prihode crkvene desetine isključivo za pastoralnu brigu (*cura animarum*), dok je nadarbenik Milić uživao posjede crkve, koje su činile zemljišne čestice i nekoliko nekretnina u gradu, od kojih je podizao dva dukata godišnje.³¹ Obveza nadarbenika bila je pjevana misa na dan titulara crkve te održavanje crkve sv. Luke.³² To neosporno govori da je crkva sv. Luke u Banju bila crkva tzv. patronatskog prava (*ius patronatus*).³³ Uz to, zadarski kanonici uživali su tzv. jednostavne nadarbine (*beneficium simplex*) bez obveze dušobrižništva (*sine cura*).³⁴ Nerijetko su nadarbenici od te vrste beneficija podizali veće prihode od župnika koji su pastoralno djelovali (*cura animarum*). Primjerice, u izvješću o desetini župne crkve sv. Lovre u Lukoranu za 1538. godinu naznačeno je da je ona iznosila dvije lire i 14 soldi. Istodobno, nadarbenik crkve sv. Pelegrina u Kalima, u pravilu redovito kanonik,³⁵ platio

²⁸ Usp. Carlo Federico BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, sv. 2, Zadar, 2011., 291.

²⁹ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583. Copia extracta dali libri dele decime apostolice imposte al clero de Zara et dela sua diocese del R. M. Francesco Cedolini del 1538 subcollectorii a Zara*.

³⁰ J. BRKAN, *Župe kroz povijest i danas*, 105.

³¹ Dukat je iznosio šest lira i četiri solda. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 59.

³² IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 71, br. 78.

³³ O institutu juspatronata vidi opširno kod: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 111 – 129.

³⁴ Vidi: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 106 – 107.

³⁵ Usp. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 66.

je desetinu u visini od tri lire. Izbor svećenika upravitelja crkve patronatskog prava na području Zadarske nadbiskupije zabilježen je i tijekom 17. stoljeća. Lovorka Čoralić objavila je ispravu kojom članovi zadarske plemićke obitelji Detriko imenuju dekana za crkvu sv. Lovre u Kalima.³⁶ Osim bogatih posjednika, koji su odabirali svećenike za crkve patronatskog prava, sami su mještani imali pravo izabirati, odnosno predlagati župnike i kapelane, koje bi potvrđivao nadbiskup. Ta praksa zabilježena je tijekom apostolske vizitacije 1579. godine, što znači da se zadržala nakon Tridentskog sabora. Sudeći prema izvješću apostolskog vizitatora, ta je praksa bila na svim otočnim župama,³⁷ a vjerojatno se jednako biralo na kopnenom dijelu.³⁸

Između zadarskih samostana, kaptola, hospitala i župa postojala je jasna diferencijacija u prihodima (Tablica 1). Najveću desetinu platio je 1538. godine Samostan sv. Krševana, čiji su zemljoposjedi bili rasprostranjeni diljem zadarskog kopnenog i otočnog okružja.³⁹ Zanimljivo je da su kroz srednji vijek zadarski građani i plemstvo obilnije darivali samostane negoli nadbiskupa, odnosno nadbiskupsku menzu.⁴⁰ Župe su, suprotno tomu, bile lišene zemljoposjeda, a seoski i otočni župnici živjeli su isključivo od trećeg dijela desetine, milostinje vjernika i pomoći obitelji. O teškom stanju župa, župnika i župljana Zadarske nadbiskupije svjedoči zamolba svećenika glagoljaša iz 1536. godine o oprost desetine.⁴¹ Visina plaćene desetine župa za 1538. godinu pokazuje ekonomske prilive kopnenih i otočnih župa. Od 32 upisa za seoske župe, uključujući spomene crkava i kapela, uplaćeno je 183 lire i 10 solda desetine. Od 24 upisa za otočne župe, uplaćeno je 102 lire desetine. Dakle, prosječni iznos desetine za kopnene

³⁶ Lovorka ČORALIĆ, Crkva sv. Lovre u Kalima na otoku Ugljanu i običaj biranja njezina dekana u 17. stoljeću, *Croatia Christiana periodica*, god. 15, br. 28, Zagreb, 1991., 152 – 155.

³⁷ Primjerice, za Župu Iž navedeno je da župljani imaju staro pravo na izbor župnika (*iure eligendi rusticorum*), kao što je bio slučaj u Salima. Najzornije je to izrečeno za župnika Luke na Dugom otoku: *Villici elegunt parochum ... ab Archiepiscopo confermatum*. Stato della Città del Vaticano – *Archivio Apostolico Vaticano* (dalje: SCV-AAV), Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 62r-v, fol. 64v.

³⁸ Kožinski župnik don Šimun Bačić iz Pašmana posvjedočio je tijekom apostolske vizitacije da je prije tri mjeseca došao na župu jer su to tražili mještani (*cosi ricercato da questi homini*). SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 953r.

³⁹ O posjedima Samostana sv. Krševana vidi rad: Pavo ŽIVKOVIĆ, Posjedi i prihodi samostana svetog Krševana u Zadru od osnivanja do konca XV. stoljeća, u: *1000. godina samostana Sv. Krševana u Zadru*, Zbornik radova, ur. Ivo Petricioli, Zadar, 1990., 109 – 129.

⁴⁰ O tome više kod: Serdo ĐOKOZA, Samostanski i nadbiskupski posjedi u srednjovjekovnom Zadru, u: *Humanitas et littere ad honorem Franjo Šanjek*, Zbornik radova, ur. Lovorka Čoralić, Slavko Slišćković, Zagreb, 2009., 241 – 256.

⁴¹ Ispravu je objavio Petar Runje, koji donosi i popis svećenika pojedinih župa u to vrijeme. Petar RUNJE, *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*, Zadar, 2005., 180 – 181.

župe iznosio je pet lira i sedam soldi, a za otočne četiri lire i dva solda, što su približne vrijednosti. Iz toga proizlazi da se ekonomsko stanje svećenstva na kopnu i zadarskim otocima u 16. stoljeću nije bitnije razlikovalo. Ipak, odstupanja u visini plaćene desetine recipročno su bila manja na otočnim negoli na kopnenim župama. Na visinu prihoda, odnosno iznos desetine, utjecalo je više čimbenika. Prvenstveno, tu je potrebno uzeti u obzir površinu pojedinih župa zajedno s pripadajućim selištima, a sukladno tomu količinu obradivih čestica. To je očito na primjeru kopnenih župa koje su platile iznos desetine veći od 10 lira. Sve su bile položene na području današnjih Ravnih kotara, s izrazito visokim udjelom plodnih i vodnim resursima bogatih zemljišta. No, na tom području bila je smještena i Župa Podi, koja je jedina platila iznos desetine manji od jedne lire. Moguće da je to posljedica sekundarnog čimbenika koji je utjecao na župne prihode, a to je broj stanovnika. Nema egzaktnih podataka o broju stanovnika u pojedinom naselju za razmatrano razdoblje, što ostavlja prostor tek za pretpostavke.⁴² Treći čimbenik, koji se nipošto ne smije zanemariti, leži u činjenici da je izvješće o desetini sastavljeno tijekom mletačko-osmanskog rata 1537. – 1540. godine. Tek treba istražiti u kojoj je mjeri rat u svojoj početnoj fazi utjecao na obrađivanje zemljišta, migracije stanovništva, napuštanje selišta i, posljedično, na prihode župa. U svakom slučaju, u fondu magistrature *Soprintendenti alle decime del clero* nema podataka o desetini za naredne godine. No, 1541. godine iz dopisa mletačkog dužda Petra Landa doznaje se o poteškoćama koje je prouzročio rat. Hrvati (*Coruati*) koji su ratovali pod stijegom Mletačke Republike u redovima *strenui Tetrici et conte Vido di Possidaria*, a naznačeno je da su uglavnom bili s područja Nadina i Vrane, nisu imali gdje otići i od čega živjeti, pa su ih Osmanlije pozivali da se vrate na stara ognjišta i posjede, uz obećanje da će u razdoblju od 10 godina biti oslobođeni svake pristojbe (*angaria*). Zadarski izaslanici iz redova plemstva i građanstva okarakterizirali su tu mogućnost kao *totale ruina di quella nostra ruinata patria*.⁴³ To svjedoči da se zemlje nisu obrađivale, a da je na obje strane nedostajalo radne i ratne snage. Svakako, interes sukobljenih strana tijekom 16. stoljeća bio je istovjetan – zadržati radno sposobno stanovništvo na svom području i revitalizirati ratom opustošena područja, nerijetko uz obećanja

⁴² Prilikom obnove zemljišnih posjeda u dubini zadarskog distrikta sredinom 16. stoljeća Zadarska nadbiskupija sklopila je ugovor 1558. godine s desetoricom kolona iz sela Podi o obrađivanju 16 ždrjebova zemlje u nadbiskupskom selu Divini. Tomislav RAUKAR, Zadar i Zadarska nadbiskupija u 15. i 16. stoljeću, u: *Sedamnaest stoljeća Zadarske crkve*, sv. I, Zbornik radova, ur. Livio Marijan, Zadar, 2009., 329.

⁴³ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, 26. 5. 1541.

poreznih olakšica.⁴⁴ Dalje se saznaje da se u ime ženskih samostana sv. Nikole, sv. Katarine i sv. Marcele, čiji su posjedi bili rasprostranjeni diljem zadarskog okružja, tražilo ukidanje plaćanja desetine, što je u konačnici odobreno.⁴⁵ Upravo padom dvaju važnih uporišta, Nadina i Vrane, u osmanske ruke, zadarsko okružje više nije imalo stalnog mira tijekom 16. stoljeća, što se odrazilo na demografsko stanje, privredu, zemljišnu proizvodnju i agrarne odnose, a posljedično na prihode župa i svećenstva Zadarske nadbiskupije.⁴⁶

TABLICA 1. Popis crkvenih institucija Zadarske nadbiskupije, s naznačenim iznosom plaćene crkvene desetine 1538. godine (Izvor: IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39, Zara dal 1534 al 1583.)

Izvornik	Crkvena ustanova	Iznos desetine	
		Lire	Soldi
<i>Archiepiscopato per una decima</i>	Nadbiskupija	170	-
<i>Abbatia de San Grisogono</i>	Samostan sv. Krševana	217	-
<i>Abbatia de San Michiel dela isola</i>	Samostan sv. Mihovila	20	-
<i>Abbatia de Rogouo</i>	Samostan Rogovo	93	-
<i>Conuento de San Domenego</i>	Samostan sv. Dominika	35	-
<i>Monasterio de Santa Maria Monache</i>	Samostan sv. Marije	75	-
<i>Monasterio de San Demetrio Monache</i>	Samostan sv. Dimitrija	40	-
<i>Monasterio de Santa Catherina Monache</i>	Samostan sv. Katarine	12	10
<i>Monasterio de San Nicolo Monache</i>	Samostan sv. Nikole	50	-
<i>Monasterio de Santa Marcella Monache</i>	Samostan sv. Marcele	12	-
<i>Capitolo dela Chiesa Cathedral</i>	Prvostolni kaptol sv. Stošije	20	-
<i>Capitolo dela Gesia Cathedral</i>	Prvostolni kaptol sv. Stošije	8	-
<i>Capitolo per conto dela Giesia de San Simeon</i>	Kaptol na račun crkve sv. Šimuna	4	-
<i>Fabrica de San Simeon</i>	Crkovinarstvo sv. Šimuna	5	-
<i>Fabrica dela Giesia Cathedral</i>	Crkovinarstvo Katedrale	10	-
<i>Hospital de San Marcho</i>	Hospital sv. Marka	30	-
<i>Hospital de San Bernaba</i>	Hospital sv. Bernardina	12	-
<i>Hospital de San Martini</i>	Hospital sv. Martina	8	-

⁴⁴ Vidi: Vjeran KURSAR, Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima), u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, Zbornik radova, ur. Božo Došen, Zadar, 2017., 403 – 407.

⁴⁵ IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, 26. 5. 1541. *...perche sono anni quatro che non hanno entrada alcuna, et uiueno di elimossine et di quello che la pueri parenti le aiutano ... per esser ruinate le loro chiese et monasterii et le entrate loro consumate per la guerra passata.*

⁴⁶ Vidi: Tomislav RAUKAR i dr., *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.*, Zadar, 1987., 229 – 254.

Izvornik	Crkvena ustanova	Iznos desetine	
		Lire	Soldi
<i>Capella de San Pelegrin</i>	Kapela sv. Pelegrina	3	-
<i>Pieue de San Stefano</i>	Crkva sv. Stjepana	6	-
<i>Capella de San Tomaso in giesia de San Siluestro</i>	Kapela sv. Tome u crkvi sv. Silvestra	3	-
<i>Chiesia de San Jacomo</i>	Crkva sv. Jakova	3	10
<i>Pieue de San Michel</i>	<i>Pieve</i> sv. Mihovila	6	8
<i>Capella in giesia de San Zuanne in Compostella</i>	Kapela u crkvi sv. Ivana	3	10
<i>Beneficio de San Simeon</i>	Nadarbina sv. Šimuna	10	-
<i>Parochia de San Nicolo di Boxaua</i>	Župa sv. Nikole u Božavi	8	-
<i>Parochia di Santi Cosma et Damiani di Verbigno</i>	Župa sv. Kuzme i Damjan u Brbinju	7	-
<i>Parochia di Valle de San Stefano</i>	Župa Luka (Dugi Otok)	12	-
<i>Parochia de Santa Maria de Sale</i>	Župa sv. Marije u Salima	15	10
<i>Parochia di San Piero di Exo</i>	Župa sv. Petra na Ižu	2	-
<i>Parochia de San Andrea di Vergada</i>	Župa sv. Andrije na Vrgadi	1	15
<i>Parochia di San Tomaso de Tichun</i>	Župa sv. Tome u Tkonu	1	10
<i>Parochia di Pasman</i>	Župa Pašman	9	-
<i>Chiesia de Santa Maria de Pasman</i>	Crkva sv. Marije u Pašmanu	2	-
<i>Decanato di Pasman</i>	Pašmanski dekanat	3	-
<i>Parochia di San Michel de Neuigane</i>	Župa sv. Mihovila u Nevidanima	2	-
<i>Parochia di San Luca de Bagno</i>	Župa sv. Luke u Banju	2	10
<i>Parochia di San Paulo di Cucgliza</i>	Župa sv. Pavla u Kukljici	2	5
<i>Parochia di San Lorencio</i>	Župa sv. Lovre u Lukoranu	2	14
<i>Parochia de Santa Maria di Vgliano</i>	Župa sv. Marije u Ugljanu	2	6
<i>Parochia de Santa Maria de Melada</i>	Župa sv. Marije na Molatu	2	12
<i>Parochia de San Marco di Selua</i>	Župa sv. Marka na Silbi	2	17
<i>Parochia de Santa Anastasia di Luybo</i>	Župa sv. Stošije na Olibu	2	15
<i>Parochia di Santa Eufemia</i>	Župa sv. Eufemije u Sutomišćici	5	-
<i>Parochia de Sanctus Spiritus dela Vrana</i>	Župa Svetog Duha u Vrani	8	-
<i>Capella dela Vrana</i>	Kapela u Vrani	3	-
<i>Chiesia de San Zuanne dela Isola Zauaia</i>	Crkva sv. Ivana u Žmanu(?)	2	-
<i>Chiesia de Zorzi da Thiane</i>	Crkva sv. Jurja u Tinju	3	-
<i>Parochia de Scluaea</i>	Župa Slivnica	4	-
<i>Chiesia de San Cosma e Damian di Scluaea</i>	Crkva sv. Kuzme i Damjana u Slivnici	1	-
<i>Parochia de Gasichio</i>	Župa Kašić	3	-
<i>Chiesia di san Vido de Iynalnia</i>	Crkva sv. Vida u Veljanima(?)	4	-
<i>Parochia di Palisane</i>	Župa Poličnik	6	-
<i>Chiesia de San Zorzi di Palisane</i>	Crkva sv. Jurja u Poličniku	2	-
<i>Parochia di Rasance</i>	Župa Ražanac	5	-
<i>Parochia de Cotopanstina</i>	Župa Kotopanščina	6	-
<i>Chiesia di Camegnane</i>	Crkva u Kamenjanima	5	-

Izvornik	Crkvena ustanova	Iznos desetine	
		Lire	Soldi
<i>Chiesa di San Cosma e Damian dela Isola di Verbigno</i>	Crkva sv. Kuzme i Damjan u Brbinju	2	-
<i>Parochia de Torer de San Lorenzo</i>	(?)	4	-
<i>Parochia de Zenouo</i>	Župa Jasenovo	13	10
<i>Chiesa di San Apertin de Polisane</i>	Crkva sv. Martina u Poličniku	1	-
<i>Capella de Santa Maria dela Isola</i>	Kapela na Ravi (?)	5	-
<i>Parochia di San Martin di Dolazo</i>	Župa sv. Martina u Dolcu	8	-
<i>Chiesa de San Martin di Dolazo</i>	Crkva sv. Martina u Dolcu	8	-
<i>Chiesa de San Bartolomio de Terze</i>	Crkva sv. Bartolomeja u Trščima	2	-
<i>Chiesa de San Zuanne di Podi</i>	Crkva sv. Ivana u Podima	-	10
<i>Chiesa di Posedaria</i>	Crkva u Posedarju	8	-
<i>Pieue di Zemonico</i>	<i>Pieue</i> u Zemuniku	6	5
<i>Pieue di Marazo</i>	<i>Pieue</i> u Murvici	5	-
<i>Parochia di Zuda</i>	Župa Grusi(?)	3	-
<i>Parochia di Parich</i>	Župa Parčić	15	-
<i>Chiesa de Santa Maria de Parich</i>	Crkva sv. Marije u Parčiću	4	-
<i>Parochia dela Isola de Guaiana</i>	(?)	9	-
<i>Parochia di Carbanes</i>	Župa Škabrnja(?)	15	-
<i>Parochia di Tari di Terzie</i>	Župa Tršci	12	10
<i>Parochia de Podnoui</i>	Župa Podnovije	5	-
<i>Parochia di Parrugnio</i>	Prljane(?)	15	-
<i>Parochia della Villa de Santa Maria</i>	Župa Stomorino Selo (Vas)	6	-

EKONOMSKO STANJE ŽUPA I PRIHODI SVEĆENSTVA PRED CIPARSKI RAT (1570. – 1573.)

Po završetku rata i potpisivanjem mirovnog sporazuma između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva 2. listopada 1540. godine uslijedilo je relativno mirnodopsko razdoblje. Međutim, razgraničenjem 1550. godine Mletačka Republika izgubila je znatan dio prostora u zadarskom okružju.⁴⁷ U skladu s time, Zadarska nadbiskupija izgubila je znatan broj župa. Spisi zadarskog Kaptola o tome najzornije svjedoče. Kaptol, kao mjerodavno crkveno tijelo, redovito je održavao korespondenciju s mletačkim vlastima o tim gubitcima,

⁴⁷ O razgraničenju više kod: Ivna ANZULović, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom području nakon ciparskog rata, *Zadarska smotra*, god. 47, br. 1-3, Zadar, 1998., 53 – 150; Walter PANCIERA, Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 45, br. 1, Zagreb, 2013., 9 – 37.

napose zbog pitanja plaćanja desetine.⁴⁸ Mletačke vlasti, s druge strane, postale su svjesne opasnosti od osmanske blizine te su nakon sklapanja mira započele s postupnom izgradnjom obrambenog sustava i povećanjem broja vojnika u Zadru.⁴⁹ T. Raukar i dr. tvrde da je veći broj vojnika u gradu bio smješten u kućama i stanovima patricijata i građanstva,⁵⁰ ali je veliki teret smještaja za vojnike pao na leđa crkvenih institucija u gradu i njihove prostore, koji su se inače davali u najam, što je dodatno osiromašilo ionako skromne prihode.⁵¹ Štoviše, zadarski Kaptol iznajmio je svoj prostor na Gospodskom trgu (*Piazza dei Signori*) u Zadru za potrebe gradske straže, koju je mletački Senat ustanovio 10. prosinca 1560. godine, ali je razvidno da Fiskalna komora u Zadru nije uredno podmirivala obveze ugovora koji je sklopljen s Kaptolom.⁵² Uz to, zbog izgradnje fortifikacije na mjestu starog Varoša, gradske crkvene institucije izgubile su značajan dio posjeda, napose vrtova u gradskoj blizini, koji su donosili izdašne prihode.⁵³

Sljedeća izvješća o plaćanju desetine, koja su pohranjena u istraženom fondu, datiraju za razdoblje od 1561. do 1564. godine. Ta su izvješća daleko bogatija podacima jer je svaka crkvena institucija, nabožna ustanova i župa Zadarske nadbiskupije predstavila sva svoja dobra, posjede, prihode i rashode. U nemalome broju izvješća potraživalo se od crkvenih i svjetovnih vlasti oslobađanje od plaćanja desetine, što zorno svjedoči o razmjerima gubitka posjeda koji su ostali na osmanskim teritorijima, ali i rapidno rastućem siromaštvu, napose župa i župnika na području Zadarske nadbiskupije. Izvješćem je obuhvaćena ukupno 31 župa zadarskog kopnenog i otočnog okružja, što je daleko manje negoli u izvješću iz 1538. godine. Uz to, treba uzeti u obzir da su ovom izvješću pridodane četiri župe na otoku Pagu, uključivo kolegijalnu crkvu sv. Marije,⁵⁴ što nije slučaj

⁴⁸ Prema kopiji u knjizi privilegija zadarskog Kaptola 1542. godine platile su nadbiskupiji doprinos sljedeće kopnene župe: Sv. Marija – Zablaće, Sv. Mihovil – Rogovo, Sv. Marija – Tuklječane, Župa Sikovo, Župa Sukošan, Sv. Marija – Stomorino selo, Sv. Nikola – Crno, Sv. Ciprijan – Bokanjac, Sv. Toma – Blato, Sv. Marija – Crnogorščina, Sv. Marija – Brdo, Župa sv. Sofije, Sv. Jakov – Zemunik, Sv. Martin – Podi, Sv. Marija – Račice. Župe koje nisu platile: Sv. Ivan – Gorica, Sv. Juraj – Hrašćane, Sv. Petar – Bubnjane, Sv. Ilija – Blaćane, Župa Vrana, Župa Škorobić, Župa Tinj. HR-AZDN-18, *Liber privilegiorum*, fol. 298-300.

⁴⁹ T. RAUKAR i dr., *Zadar pod mletačkom upravom*, 213.

⁵⁰ T. RAUKAR i dr., *Zadar pod mletačkom upravom*, 216.

⁵¹ Usp. Zdenko DUNDOVIĆ, *Zadarski kaptol, njegova dobra i kaptolski dostojanstvenici u posljednjih sto godina vladavine Mletačke Republike (1697. – 1797.)*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 223 – 224.

⁵² Zdenko DUNDOVIĆ, *Zadarski kaptol, njegova dobra i kaptolski dostojanstvenici*, 209, bilj. 915.

⁵³ Usp. T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, 155.

⁵⁴ Grad Pag, sa svojom zbornom crkvom i kaptolom, imao je specifičan položaj unutar crkvenog ustrojstva u Zadarskoj nadbiskupiji. O tome vidi više: C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 14 – 29.

u izvješću iz 1538. godine, pa je konačna razlika u broju župa između dvaju izvješća još manja.

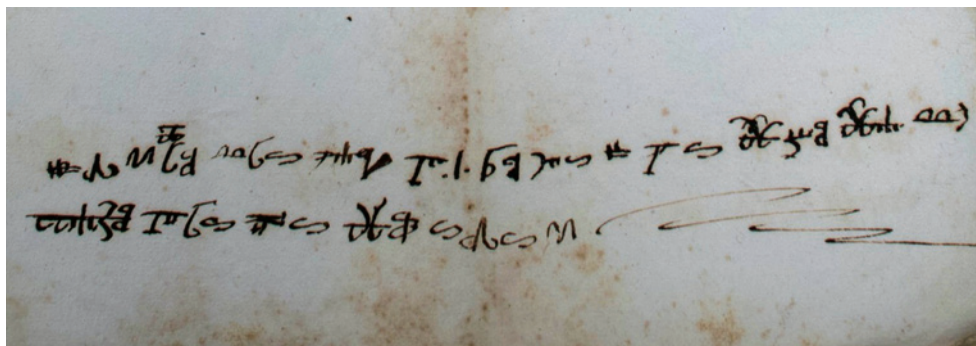
Izvješća su mahom pisana 1564. godine, a župnici su u izvješćima navodili prihode za trogodišnje, odnosno četverogodišnje razdoblje (1561. – 1564.). Pritom valja naglasiti da se izneseni podatci odnose isključivo na treći dio desetine, odnosno na prihode koji su pripadali župnicima. No, s obzirom na to da su neki prispjeli na župu unutar godine dana, prikazali su izvješće samo za posljednju godinu (1564.).⁵⁵ Osim prihoda, župnici su zapisali i rashode župe, a redom su naznačili pastoralne obveze koje imaju na povjerenim župama. Uz to, u velikom broju pojedinačnih izvješća navedeno je s kime je župnik živio. Najčešće su to bili članovi uže obitelji. Zamijećen je pritom veći broj ženskih članica (majka ili sestra, ili oboje, nećakinje), nego muških članova obitelji (otac, nećaci), što je razumljivo jer su ženske članice obitelji preuzimale brigu za domaćinstvo. Osim praktičnih razloga nazočnosti ženskih članica iz uže obitelji, tu praksu potrebno je sagledati iz perspektive svećeničkog celibata i ćudoređa. Tek u jednom slučaju, onom župnika iz Rogova, zabilježen je veći broj pripadnika obitelji u kohabitaciji sa župnikom. On je naveo da je hranio deset usta.⁵⁶ Pojedini župnici naznačili su također broj stanovnika na župi, iz čega se donekle može zaključiti o demografskim kretanjima na području Zadarske nadbiskupije u 16. stoljeću. Svećenici su vodili brigu i poučavali jednog ili dva *žakna*, mlada klerika, koji su se kod župnika pripremali za svećenički stalež, a u izvornicima su navedeni kao *zago*.⁵⁷ Osim temeljne naobrazbe kod mjesnog župnika, žakni su dobivali i životne potrepštine: kruh, vino, odjeću, obuću i zajednički obrok (*companadego*), što se financiralo iz redovitih primitaka. Zanimljivo je da su župnici na službenim izvješćima dopuštali žaknima da u njihovo ime glagoljskim pismom ovjere istinitost navedenih prihoda (Slika 1). Dakle, koristila se svaka prilika da se đaci vježbaju u pisanju. Kada bi žakan dovoljno naučio, župnik bi ga preporučio biskupu za ređenje.⁵⁸

⁵⁵ Primjerice, župnik Poveljane zapisao je: *Le intrade del 1561. 62., e 63. disse detto parocchian disse non darle in nota per non hauerle hauute non essendo lui stato parocchian detti 3 anni*. IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 38, *Pago 1565 e 68*.

⁵⁶ *Le spese a 10 boche in la mia brigada padre, et la madre, el nepoti et nocte*. IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39.

⁵⁷ O školovanju svećenika glagoljaša, osobito o žaknima, vidi rad: Grozdana FRANOV-ŽIVKOVIĆ, Školovanje glagoljaša od 14. do početka 19. st., u: *Od glagoljaške tradicije do suvremene škole*, Zbornik radova, ur. Robert Bacalja, Slavica Vrsaljko, Zadar, 2018., 9 – 52, ovdje 14 – 26. Zahvaljujem dr. sc. Grozdani Franov-Živković na pomoći oko transliteracije glagoljskih tekstova.

⁵⁸ G. FRANOV-ŽIVKOVIĆ, Školovanje glagoljaša, 17. O ređenju klerika početkom 16. stoljeća u Zadru vidi rad: Petar RUNJE, Ređenja u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 51, Zadar, 2009., 109 – 119.

SLIKA 1. *Ja d(o)m /r/ Lovrinac parohijan iž Božave tako prisižuidim(!)*. Zapis žakna s Božave u ime župnika Lovre o istinitosti navedenih primitaka desetine (Izvor: IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 93)

Prihodi župnika na području Zadarske nadbiskupije u 16. stoljeću redovito su se sastojali od desetine proizvedenih poljoprivrednih kultura i stočnog fonda. Najčešće su bili podijeljeni na prihode desetine žitarica, vina i stoke sitnog zuba (janjci i kozlići). Od žitarica koje su se uzgajale na kopnenom i otočnom dijelu Zadarske nadbiskupije navedene su sljedeće kulture: žito (*formento*), ječam (*orzo*), proso (*miglio*), sirak (*sorgo*), krupnik ili pir, sitni i krupni (*spelta menuda: spelta grande*), zob (*vena*), raž (*segala*) te neznatan udio raznih vrsti mahunarki (*legumi*), koji je naveden kod desetine dviju župa. U tabličnom prikazu naveden je prinos svih žitarica, odvojeno za župe kopnenog i otočnog dijela Zadarske nadbiskupije, bez zasebnog razvrstavanja po poljoprivrednim kulturama (Tablice 2 i 3). Naime, pojedini župnici jednako su postupili u svojim izvješćima te dali sumarni iznos za prinos svih žitarica prikupljenih na ime desetine. Usporedba prinosa žitarica na kopnenim i otočnim župama pokazuje da je taj omjer na trogodišnjoj razini (1562. – 1564.) u prosjeku bio 3 : 1. Svakako to treba sagledati u svjetlu relativnog oporavka zadarske zemljišne proizvodnje na kopnenom dijelu Zadarske nadbiskupije između 1555. i 1570. godine, demografskom oporavljanju zaleđa i obnavljanju kmetskih selišta.⁵⁹ Nužno je naglasiti da je na kopnenom dijelu zabilježen veći prinos žita u odnosu na druge vrste žitarica, dok je na otočnom dijelu Zadarske nadbiskupije situacija bila obrnuta, a tu je prevladavao prinos ječma (*orzo*). Dosadašnja istraživanja su pokazala da su distriktualci – otočani u 15. stoljeću općenito posjedovali više stoke nego

⁵⁹ T. RAUKAR, *Zadar i Zadarska nadbiskupija*, 327.

stanovnici u kopnenom zaleđu Zadra.⁶⁰ No, ovdje predstavljeni rezultati za 16. stoljeće pokazuju drukčiji omjer. Razmjerno više glava stoke sitnog zuba na ime desetine dobivali su župnici kopnenog dijela zadarskog okružja. Zasigurno je to dijelom posljedica doseljavanja i učestalih migracija novopridošlog stanovništva, koje se u izvornicima naziva pojmom *Morlacchi*, a koji su se najviše bavili stočarstvom.⁶¹

Tablični prikaz ukupnih prihoda župa kopnenog i otočnog dijela Zadarske nadbiskupije jasno ocrtava diferencijaciju u proizvodnim procesima na selima zadarskog zaleđa i na zadarskim otocima u 16. stoljeću. Seosko gospodarstvo prvenstveno je bilo usmjereno proizvodnji žitarica, napose žita, i uzgoju stočnog fonda, dok se na relativno manjim površinama zadarskog arhipelaga naglasak stavio na uzgoj vinove loze, o čemu svjedoče razmjerno veći prinosi vina.⁶² Taj omjer za trogodišnje razdoblje iznosi je 2,5 : 1 u korist otočnog dijela Zadarske nadbiskupije. Moguće je da bi taj omjer bio i veći, s obzirom na to da su župnici dviju relativno velikih otočnih župa – Sali i Silbe – prihode desetine izrazili isključivo u novčanoj vrijednosti. Čini se da je kvaliteta otočnih vina bila na većoj cijeni od onih koja su pristizala iz sela zadarskog zaleđa. O tome svjedoče izvješća seoskih i otočnih župnika. Župnici su prodavali vino, a cijene su varirale ovisno o urodu. Primjerice, župnik Kukljice je 1562. godine primio 10 kvarti (208 litara) vina, koje je prodao po cijeni od tri lire po kvarti, za što je uprihodovao 30 lira.⁶³ Sljedeće 1563. godine prodao je 23 kvarte vina po cijeni od dvije lire i 10 soldi, za što je uprihodovao 57 lira i 10 soldi.⁶⁴ Na otoku Pagu župnik Poveljane prodao je 1564. godine tri i pol kvarte vina za 10 lira i 10 soldi, iz čega proizlazi da je za jednu kvartu dobio tri lire i 10 soldi.⁶⁵ Manja cijena vina zacijelo je posljedica viškova u proizvodnom procesu 1563. godine, što je razvidno iz ukupnog prinosa vina, ali i žitarica u toj godini, jednako na kopnu i na otocima. Moguće je da je tehnologija pohrane vina na otocima također bila na boljoj razini, jer se u izvješćima seoskih župnika navodi da je vino loše kvalitete te nije bilo za prodaju, već su ga konzumirali domaćini župne kuće.⁶⁶ Mjere za vino

⁶⁰ T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, 198.

⁶¹ Usp. Gaetano COZZI, Michael KNAPTON, Giovanni SCARABELLO, *Povijest Venecije*, sv. II, ur. Albert Goldstein, Zagreb, 2007., 394; Kristijan JURAN, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, god. 33, br. 46, Zagreb, 2014., 129 – 158.

⁶² Pritom treba uzeti u obzir da se na područjima pod mletačkom upravom širio uzgoj vinove loze. G. COZZI i dr., *Povijest Venecije II*, 394.

⁶³ Jedna lira iznosila je 20 soldi.

⁶⁴ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, br. 53.

⁶⁵ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 38, *Pago 1565 e 68*.

⁶⁶ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, br. 76.

izražene su u izvješćima u modijima (*mozza*),⁶⁷ kvartama i sićima (*secchi*).⁶⁸ U tablicama su te vrijednosti iskazane u litrama, pri čemu su primijenjene sljedeće vrijednosti: za modij i kvartu – 42 l, za sić – 10,7 l, a konačni iznos zaokružen je na jednu decimalnu vrijednost, prema važećim matematičkim pravilima. Ista metodologija primijenjena je pri izračunu obujma prinosa žitarica. Vrijednosti prikupljene desetine žitarica izražene su u mletačkim kvartama⁶⁹ (velikim i malim)⁷⁰ te u mletačkim starima,⁷¹ pri čemu je vrijednost mletačkog stara 83,4 l, a vrijednost kvarte 20,8 l.⁷² Zanimljivo je da ni u jednom izvješću nije spomenut prinos ulja. Naime, od mletačko-osmanskog rata 1537. – 1540. nasadi maslina u Dalmaciji nikada se nisu u potpunosti oporavili, a mletačke mjere za poticanje uzgoja maslina nisu urodile plodom te je Dalmacija morala uvoziti dio potrebne količine ulja za vlastite potrebe iz Apulije.⁷³

TABLICA 2. Prihodi župa kopnenog dijela Zadarske nadbiskupije za razdoblje 1562. – 1564.

Župa	Žitarice (litre)			Vino (litre)			Stoka (glava)		
	1562.	1563.	1564.	1562.	1563.	1564.	1562.	1563.	1564.
Blato	-	-	312	-	-	210	-	-	10
Bokanjac	750	1000	541	504	756	630	9	7	8
Crnogorščina	468	417	250	32	32	32	-	10	12
Crno	-	-	416	-	-	504	-	-	6
Podi	958	708	833	420	63	168	9	10	12

⁶⁷ Zadarski modij od 13. do 17. stoljeća iznosio je 42 litre, što je ekvivalent mletačkoj kvarti za tekućine. Marija ZANINOVIĆ-RUMORA, Stare mjere za tekućine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar, 1997., 189.

⁶⁸ Sić je mjera koja je do danas poznata na zadarskim otocima, a iznosila je oko 10,7 litara. Marija ZANINOVIĆ-RUMORA, Stare mjere u svakodnevlju otoka Ugljana, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 41, Zadar, 1999., 22.

⁶⁹ Kvarta je u 15. stoljeću zamijenila modij, a u 16. stoljeću povećao joj se i opseg najprije na 125, a kasnije na 133 litre. M. ZANINOVIĆ-RUMORA, Zadarske mjere za zapremninu, 90.

⁷⁰ Prema upisima u pojedinim izvješćima razvidno je da je jedna velika mletačka kvarta iznosila dvije male. Primjerice, župnik Crnogorščine naveo je da je 1563. godine primio na ime trećine (*il mio terzo della decima*) devet kvarti malih, odnosno četiri i pol kvarte velike žita. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 80.

⁷¹ Mletački star iznosio je 83,318 litara. Josip KOLANOVIĆ, Šibenski metrološki sustav u XV. stoljeću, *Arhivski vjesnik*, br. 37, Zagreb, 1994., 206.

⁷² Mletačka kvarta za suhe stvari, a bila je četvrti dio zadarskoga modija, iznosila je 105, 106 litara. Marija ZANINOVIĆ-RUMORA, Zadarske mjere za zapremninu kroz stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 36, Zadar, 1994., 91.

⁷³ G. COZZI i dr., *Povijest Venecije II*, 394.

Račice	2250	3937	1198	1176	840	504	21	22	21
Rogovo	1583	2000	1354	714	819	630	11	10	9
Sikovo	667	958	916	126	299	168	15	16	16
Stomorino selo	1166	1456	667	504	1512	840	12	14	15
Sukošan	250	1497	625	630	546	294	3	4	5
Sv. Sofija	3291	3124	1833	336	210	147	18	14	18
Zemunik	-	-	4541	-	-	210	-	-	16
Ukupno	11383	15097	13486	4442	5077	4337	98	107	148

TABLICA 3. Prihodi župa otočnog dijela Zadarske nadbiskupije za razdoblje 1562. – 1564.

Župa	Lire	Žitarice (litre)			Vino (litre)			Stoka (glava)		
	1562. – 1564.	1562.	1563.	1564.	1562.	1563.	1564.	1562.	1563.	1564.
Banj ⁷⁴	-	312	416	333	504	840	504	14		
Božava ⁷⁵	-	-	312	125	-	1260	1008	-	13	
Iž	-	-	-	16	-	-	420	-	-	5
Kukljica	-	42	62	21	420	966	378	5	7	7
Luka	-	333	396	217	126	2520	2100	9	7	5
Lukoran	-	126	378	173	524	1050	546	7	8	7
Molat	-	644	832	676	1134	1344	1008	5	8	7
Olib	-	374	1083	1000	525	1911	1533	7	9	10
Pašman	-	667	958	500	1050	1512	1260	-	-	-
Sali	620	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Silba ⁷⁶	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sutomišćica	-	234	390	374	773	1050	693	5	6	5
Tkon	-	84	335	126	294	714	504	4	5	5
Ugljan	-	229	750	272	588	1806	504	12	10	14
Vrgada	-	83	83	16	588	840	588	-	1	2
Ukupno	700	3128	5995	3849	6526	15813	11046	54	61	94

⁷⁴ Prinos stočnog fonda izražen za trogodišnje razdoblje (1562. – 1564.).

⁷⁵ Prinos stočnog fonda izražen za dvogodišnje razdoblje (1563. – 1564.).

⁷⁶ Prihod izražen za jednu godinu (1564.).

Samo na otoku Pagu zabilježen je prihod ostvaren od trgovine solju, koja je bila pod strogim nadzorom države.⁷⁷ Prihode je uživalo crkvinarstvo zborne crkve sv. Marije u Pagu. Navedene vrijednosti u skladu su s rezultatima dosadašnjih istraživanja o trgovini solju na Pagu, jer je 1561. godine ostvarena dobit od 50 dukata, 1562. godine od 40 dukata, a 1563. godine samo 100 lira. Naime, najveći dio solana na Pagu bilo je u vlasništvu plemića, bogatijeg građanskog sloja, crkava, samostana i nekih karitativnih ustanova, ali uslijed straha od bliske nazočnosti Osmanlija na otoku je bilo malo stanovnika, napose radno sposobnih muškaraca, što je pogubno utjecalo na proizvodnju soli. Uz to, u pojedinim godinama zabilježen je slab prinos soli (primjerice, 1548. godine), pa je opravdana pretpostavka da se slično dogodilo i 1563. godine.⁷⁸

RASHODI ŽUPA ZADARSKE NADBISKUPIJE U 16. STOLJEĆU

Izvjешća o prihodima župa i župnika na području Zadarske nadbiskupije obiluju podacima o rashodima i raznim troškovima u 16. stoljeću. Osim uobičajenih troškova za osnovne životne potrebe, prihodi pojedinih župa bili su namijenjeni za uzdržavanje orguljaša, sakristana te osvjetljenje i održavanje crkve. Uglavnom je riječ o župnoj crkvi sv. Marije na Pagu i katedralnoj župnoj crkvi sv. Stošije u Zadru. Iako su te gradske crkve imale daleko veća primanja od seoskih i otočnih župnih crkava, njihovi rashodi bili su proporcionalni prihodima, s obzirom na brojnost svećenstva koje je u njima služilo i razmjerno visoke troškove održavanja velebnih crkvenih zdanja.⁷⁹

Župnici seoskih i otočnih župa Zadarske nadbiskupije učestalo su navodili da su prihodi trećeg dijela desetine nedostatni za uzdržavanje (*per vivere mio*) te da bez pomoći *dobrih kršćana (boni cristiani)* ne bi preživjeli.⁸⁰ Naime, u slučaju kada je zbog klimatskih promjena ili elementarnih nepogoda izostao dobar urod žitarica i vina, svećenike su pomagali vjernici milostinjom, bez

⁷⁷ Mletačku politiku prema dalmatinskoj trgovini solju u 15. stoljeću obilježava nastojanje za strogom kontrolom i nad proizvodnjom i nad trgovinom, što je u sredini 15. stoljeća dovelo do stagnacije zadarsko-paške trgovine solju. Tomislav RAUKAR, *Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest*, br. 7-8, Zagreb, 1970., 43.

⁷⁸ Usp. Serđo ĐOKOZA, *Zadarsko plemstvo i sol u drugoj polovici 14. i početkom XV. stoljeća, Povijesni prilozi*, god. 24, br. 49, Zagreb, 2015., 85 – 125; Šime PERIČIĆ, *Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001., 49 – 50; Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977., 206 – 219.

⁷⁹ Usp. IT-ASVe, *Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, Zara dal 1534 al 1583.*, br. 43.

⁸⁰ IT-ASVe, *Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, Zara dal 1534 al 1583.*, br. 80.

koje bi, kako je često zapisano, umrli od gladi (*et s'io non fussi agiutato di elemosina morerei di fame col mio clericho*). Župnik Luke na Dugom otoku u svom je izvješću zapisao da je 1564. godine vladala glad (*charestia*), a cijena žita te godine skočila je s tri na šest lira po staru, koje on nije imao (*non li podemo auer*).⁸¹ Milostinje u novcu bile su rijetke i skromne. Primjerice, župnik Vlašića na otoku Pagu zapisao je da godišnja milostinja vjernika iznosi jednu liru i četiri solda, odnosno 24 lire male.⁸² Za tu svotu se na otoku Pagu 1564. godine prodavalo jedno janje, a kvarta (20,8l) ječma stajala je jednu liru.⁸³ Cijena ječma na zadarskim otocima je varirala, primjerice 1562. godine za kvartu ječma dobivalo se jednu liru, a 1563. godine 18 soldi. Cijena miješanih žitarica iznosila je jednu liru i pet soldi po kvarti. No cijena mesa bila je manja i varirala je od jedne lire do jedne lire i jednog solda po glavi.⁸⁴ Teret prijevoza desetine žitarica, vina i stočnog fonda snosili su župnici. K tomu, svaka župa morala je godišnje davati nadbiskupiji pristojbu u visini od jedne lire i osam soldi ili dvije kokoši, bez iznimaka. Ta pristojba u izvješćima je zavedena kao *census*, *tribut* ili *honoranza*.⁸⁵ Jednako su župnici tijekom kanonskih vizitacija bili dužni osigurati nadbiskupu i njegovoj pratnji dva obroka (*due pasti*), što je iznosilo relativno visok utrošak od četiri dukata. U slučaju da je nadbiskup (*la capa*) pristizao u vizitaciju barkom, župnici su bili dužni mornarima podmiriti trošak prijevoza.⁸⁶ K tomu, svi su župnici, kako na seoskim tako i na otočnim župama, davali mještanima uoči Uzašašća, kada su se blagoslivljala polja, izvjesne količine vina od crkvene desetine, *per la loro regalia*, a te su se vrijednosti, ovisno o prihodima i broju radno sposobnog stanovništva pojedine župe, kretale od jednog do četiri modija vina (42 – 164 litre) godišnje.⁸⁷ Župnik je častio župljane vinom i tijekom blagoslova župne kuće.⁸⁸ O Uskrsu je župnik davao jedno janje za blagoslov, a ponegdje i do četiri, što je opet ovisilo o brojnosti stanovništva i prinosima stočnog fonda.⁸⁹ U jednom je

⁸¹ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 59.

⁸² IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 38, *Pago 1565 e 68. ...sallario ouer elemosina dalli Villici de ditta Villa L 1 soldi 4 cadauno ogni anno, che sono all'anno L 24 de piccioli.*

⁸³ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 38, *Pago 1565 e 68.*

⁸⁴ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 53.

⁸⁵ U crkvenom sustavu oporezivanja pojmovi *census* i *tribut* prvotno se javljaju kod papinskih pristojbi. Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 64 – 67.

⁸⁶ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, *Parochian de San Cassan.*

⁸⁷ Usp. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 48, br. 65, br. 86., br. 97.

⁸⁸ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 86.

⁸⁹ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 86.

izvješću zabilježeno da je župnik za vrijeme slavlja sakramenta krizme davao 25 jaja sakristanima *per honoranza*. Zasigurno je bila riječ o *profesionalnim kumovanjima na krizmi*, što se na području Zadarske nadbiskupije zadržalo kao običaj sve do 20. stoljeća.⁹⁰

S pastoralnog motrišta, obveze seoskog i otočnog stanovništva bile su identične. Župnici su slavili mise nedjeljom i blagdanima, o većim svetkovinama pjevali su Večernju u župnim crkvama, poučavali narod katoličkom nauku te slavili sakramente i blagoslovine. To su činili na materinjem jeziku, jer su redom bili svećenici glagoljaši.⁹¹ Razvidno je da su se župe sastojale od nekoliko sela, pri čemu se primjenjivalo načelo područnosti, kako na kopnenom tako i na otočnom dijelu nadbiskupije.⁹² Po seoskim poljima, odnosno pojedinim posjedima, bile su razasute mnoge nadarbinske kapele, tzv. *capelle campestre sine cura*, kojima su upravljali rektori, redovito kanonici ili članovi zadarskog Kaptola.⁹³ Gotovo svi župnici naveli su broj sela (kapelanija) pod svojom jurisdikcijom te njihovu udaljenost od matične župne crkve, koje su bili dužni posluživati *danju i noću (di et notte)*. Srednjovjekovni crkveni ustroj svakako je zahtijevao reformu. Zbog toga se na Tridentskom saboru raspravljalo u tri sesije *de reformatione*. Donesene su nove odredbe o granicama župa, jurisdikciji, davanju desetine, osnivanju novih župa; uveden je institut ispita župnika radi poboljšanja vjerskog života, a određene su i kanonske vizitacije župa.⁹⁴ Reforme na području Zadarske nadbiskupije, kao uostalom i diljem europskog kontinenta, išle su sporo i teško. Srednjovjekovni crkveni ustroj zadržao se na području Zadarske nadbiskupije i nakon Tridentskog sabora, o čemu svjedoče i apostolske vizitacije. Zbog malog broja vjernika u pojedinim selištim crkvene vlasti otezale su ustanovu novih župa, čak ako bi mještani sami, sa svojim kapelanima, podigli seosku crkvu i

⁹⁰ Nerijetko su sakristani i crkvinari na području Zadarske nadbiskupije preuzimali ulogu kumova pri krštenju, krizmi ili vjenčanju. Slični fenomeni pri kumovanju zabilježeni su u literaturi na području Istre i Lastova. Usp. Danijela DOBLANOVIĆ, Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, Kumovi na krštenju i svjedoci na vjenčanju u Istri od 15. do 17. stoljeća, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, god. 56, br. 2, Dubrovnik, 2018., 431; Marko RAŠICA, Ljiljana MARKS, Kumstva na otoku Lastovu u 19. i 20. stoljeću, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, god. 56, br. 2, Dubrovnik, 2018., 548 – 549.

⁹¹ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 96. ...*della lingua slava*.

⁹² Primjerice, župnik Luke na Dugom otoku imao je jurisdikciju nad kapelanijama Žman, ali i na otoku Ravi. IT-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 63v-64v.

⁹³ Primjerice, u ispravi od 20. srpnja 1557. godine zadarski kanonik Santo de Santi zabilježen je kao *rector capellae siue simplicis beneficij Sancti Petri loci dicti Peterzani diocesis Jadrensis*. HR-DAZD-31, *Simon Budineus (1556. – 1599.)*, b. I, fasc. II, fol. 63v.

⁹⁴ Usp. J. BRKAN, Župa kroz povijest, 109 – 110.

predočili takve zahtjeve. Naime, veći broj selišta ipak je lakše mogao uzdržavati jednog svećenika, negoli jedno selo samo.⁹⁵ Ne čudi stoga što je župnik Stomorina sela naveo da kao dušobrižnik djeluje u šest sela, udaljenih jedno od drugoga četiri, tri i dvije milje.⁹⁶ Zadarski nadbiskupi trudili su se primijeniti odredbe Tridentskog sabora, o čemu svjedoče brojne sinode iz toga razdoblja, ali one nisu u potpunosti zaživjele ni do konca 16. stoljeća.⁹⁷ Štoviše, zadarski nadbiskup Mucije Callini (1555. – 1566.) bio je sudionik Tridentskog sabora te je sazvao dvije biskupske sinode u Zadru, prvu 1564. godine, a drugu 1566. godine.⁹⁸ Puk je bio siromašan i izložen svakojakim nedaćama, nerijetko nije imao od čega dati desetinu, što je, barem kad su u pitanju ustanove novih župa na već postojećim selištima, otežalo reformske procese.

Tri temeljene odrednice pastoralnog života svećenstva dadu se iščitati iz župnih izvješća o desetini, a posljedično su vezane uz niske prihode i (ne) mogućnost uzdržavanja svećenika. Prvenstveno, župnici su rijetko napuštali župe radi predaha, iako su na to imali pravo.⁹⁹ Neimaština, svakodnevne obveze te relativno duga pješačenja od župe do udaljenih kapelanija morale su ostaviti fizičkog i psihološkog traga, osobito na starijim svećenicima.¹⁰⁰ Drugo, svećenici su se nerijetko odricali župničke službe. Treće, zbog neimaštine svećenstvo je bilo primorano baviti se drugim poslovima, primjerice zemljoradnjom ili ribarstvom.¹⁰¹ U izvješćima o crkvenoj desetini i apostolskim vizitacijama to je izrijekom navedeno. Primjerice, župnik Banja na otoku Pašmanu zapisao je „da

⁹⁵ Primjerice, kada su župljani Petrčana 1603. godine molili apostolskog vizitatora da se njihova crkva sv. Ivana i Pavla, koju su sami sagradili, podigne na razinu župne crkve, ta molba nije uslišana upravo zbog gore navedenog razloga. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 956r-957r.

⁹⁶ IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 95. *...et son obligato alla cura delle anime in sei Ville lontana una di altra quatro, tre, et dui miglia.*

⁹⁷ Usp. Zvezdan STRIKA, Zadarska dijecezanska sinoda 1598. godine, *Croatica Christiana periodica*, god. 43, br. 83, Zagreb, 2019., 41 – 57.

⁹⁸ Usp. Zvezdan STRIKA, „Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Jadertinae“ arhidakona Valerija Pontea, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48, Zadar, 2006., 174 – 175; Z. STRIKA, Die Diözesansynoden von Zadar unter Erzbischof Muzio Callini mit der Edition der synodalen Beschlüsse aus dem Jahre 1566, *Begegnung der Kirche in Ost und West im Spiegel der synodalen Strukturen. Festschrift für Petar Vrankić zum 70. Geburtstag*, prir. Johannes Grohe, Gregor Wurst, Zvezdan Strika, Hermann Fischer, St. Ottilien, 2017., 237 – 291, ovdje 258.

⁹⁹ Župnik Luke na Dugom otoku izvijestio je da je mogao ići dva dana sa župe, ali da je to jednostavno bilo nemoguće zbog pastoralnih obaveza i zemljoradničkih poslova koje je obavljao jer je bio prisiljen. IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 59.

¹⁰⁰ Tjeskobu koju su pritom osjećali svećenici može se iščitati iz izvješća saljskog župnika. IT-ASVe, Sopraintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 96.

¹⁰¹ Usp. Z. STRIKA, Zadarska dijecezanska sinoda, 50.

ne posjeduje svoj vinograd, zbog velikoga siromaštva i potpunoga nedostatka sredstava za život na župi, ne bi ni dana ostao na službi“. Očito nije bila riječ tek o pukoj retorici jer župa Banj zbog siromaštva nikada nije bila podložna plaćanju desetine.¹⁰² Da su se pojedini svećenici zbog neimaštine doista odrekli župničke službe, svjedoči kazivanje kožinskog župnika apostolskom vizitatoru 1603. godine.¹⁰³ Ipak, većina svećenika dijelila je patnju s pukom te bila korifej duhovnosti i obrazovanja u selima i na otocima Zadarske nadbiskupije tijekom 16. stoljeća. U izvješćima o desetini svećenici o narodu, ne iz puke retorike, govore kao o *dobrim kršćanima, duhovnim sinovima* i sl., a nerijetko se referiraju na njihovo enormno siromaštvo.

Ratovi Mlečana s Osmanlijama tijekom 16. stoljeća rezultirali su nestankom pojedinih sela koja su bila župna središta. Tek u tom slučaju reagirale bi crkvene vlasti te sjedište župe premjestile u susjedno, u pravilu napučenije selo s crkvom. Zoran primjer te prakse je ustanova Župe Kožino. Naime, tijekom Ciparskog rata (1570. – 1573.) Osmanlije su spalili selo i župnu crkvu sv. Tome u Blatu. Nedugo nakon toga, mještani Kožina izgradili su crkvu sv. Mihovila, koja je podignuta na razinu župne crkve, a bila su joj pridružena u svojstvu kapelanija (*membri*) sela Petrčane, Diklo i Puntamika.¹⁰⁴ O posljedicama rata s Osmanlijama na crkveni ustroj, odnosno župe kopnenog dijela Zadarske nadbiskupije, zorno kazuje činjenica da apostolski vizitator Agostin Valier tijekom apostolske vizitacije 1579. godine nije vizitirao nijednu župu zadarskog zaleđa.¹⁰⁵

Iz izvješća se također može pobliže rasvijetliti pitanje stanovanja, brojnosti i profesionalnih migracija svećenstva. Naime, razvidno je da su otočni župnici posluživali matične župe na kojima su rođeni, dok je na kopnu zamjetan visok udio svećenstva podrijetlom s otoka u župničkoj službi. Iz toga proizlazi da je broj svećeničkih zvanja bio veći na otocima negoli na kopnenom dijelu nadbiskupije tijekom 16. stoljeća. U prilog tome idu i zapisi o žaknima, kojih je na otocima Zadarske nadbiskupije tada bilo 17, a župama kopnenog dijela

¹⁰² IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 78. ...*per la grande pouerta, et inopia dela detta parochia mai e stata agrauata di pagar decime, ne angario alcuna, et se io non mi atrouasse auer un pocho di vigna mia particulare non staria un giorno a seruirllla.*

¹⁰³ SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 954v. ...*per la grande pouerta, et inopia dela detta parochia mai e stata agrauata di pagar decime, ne angario alcuna, et se io non mi atrouasse auer un pocho di vigna mia particulare non staria un giorno a seruirllla.*

¹⁰⁴ Opširno svjedočanstvo o tome dao je kožinski župnik apostolskom vizitatoru Micheleu Priuliju 1603. godine. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 953r-956r.

¹⁰⁵ Izvješće apostolske vizitacije pohranjeno je u *Archivio Apostolico Vaticano*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 1r-115v.

šest. Sudeći prema dosadašnjim spoznajama iz literature, u kojoj su pojedini župnici spomenuti 40-ih godina 16. stoljeća, čini se da su svećenici ostajali na pojedinoj župi dugo vremena (vidi: Tablica 4).¹⁰⁶ Uz to, nerijetko su kuće njihova stanovanja bile smještene na zemljištu (*fondo*) u vlasništvu zemljoposjednika, kojemu su za to plaćali naknadu.¹⁰⁷

Vezano uz broj stanovnika, zanimljivi su upisi župnika Oliba i Lukorana. Na Olibu je tada zabilježeno 4060, a u Lukoranu 2060 stanovnika.¹⁰⁸ Mletački kapetan Zadra Alvise Bembo 26. veljače 1563. godine (M.V.)¹⁰⁹ izvijestio Senat da je na zadarskim otocima 6173 stanovnika, od čega radno sposobnih 1500, a 1563. godine bilo je na otocima proizvedeno 6000 stara raznih vrsta žitarica.¹¹⁰ S obzirom na to da su župnička izvješća pisana osam mjeseci kasnije, u listopadu, zasigurno je riječ o izbjeglicama koji su se pred Osmanlijama sklanjali na otoke.¹¹¹ Pretpostavka je da se tamo nisu duže zadržavali, ali je pastoralna skrb o njima padala na teret mjesnog župnika. Zasad nema jasnijih spoznaja o tome fenomenu, koji je u svom radu tek načio Amos Rube Filipi.¹¹² O stalnoj opasnosti od osmanskih upada na kopnenom dijelu Zadarske nadbiskupije svjedoče upisi iz izvješća. Župnik Bokanjca izrijeком je naveo da mu je život u stalnoj opasnosti, s obzirom na to da živi u blizini razgraničenja s Osmanlijama.¹¹³ Očito su župnici imali potrebu naglasiti opasnost koja vreba na graničnom području, moguće i radi ublažavanja desetine.¹¹⁴ Rat je utjecao na migracije stanovništva i raseljavanje, o čemu svjedoče upisi o plaćenju desetini. Primjerice, Župa Zemunik platila je 1538. godine desetinu u iznosu šest lira i pet soldi, dok je za 1564. godinu

¹⁰⁶ U prilog tome navodi se da se u Župi Pašman od 1664. do 1868. godine izmijenilo svega šest župnika, a jedan od njih, Jure Bačinić, upravljao je župom 48 godina. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 119.

¹⁰⁷ Primjerice, župnik Sv. Sofije naveo je da je godišnje za to davao zemljoposjedniku dvije kvarte vina. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 99.

¹⁰⁸ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 52, br. 73.

¹⁰⁹ Riječ je o mletačkom stilu u kronologiji (*more veneto*) prema kojemu godina započinje 1. ožujka. Stoga je mletački datum 26. veljače 1563. godine ekvivalent datumu 26. veljače 1564. godine. Z. DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, 39, bilj. 69.

¹¹⁰ *Commissiones et Relationes Venetae III*, 160.

¹¹¹ Bianchi je naveo da među stanovništvom Božave postoji predaja da se u vrijeme upada Osmanlija pučanstvo Tinja preselilo na Božavu. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 64.

¹¹² Amos Rube FILIPI, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 4-5, Zadar, 1958. – 1959., 288.

¹¹³ IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 97. *...et son arisigo di essere amazatto dali Turchi et altri malfatori per essere apresso deli confini.*

¹¹⁴ Župnik Račice predstavio se kao *parochian in terra ferma apresso li confini deli Turchi dela parochia chiamata Racice*. IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 76.

platila tri lire. Konačno, 1570. godine Zemunik je pao u osmanske ruke, a s njim i mnoga sela u blizini.¹¹⁵ S druge strane, Župa Sali platila je 1538. godine desetinu od 15 lira i 10 soldi, a taj se iznos 1564. godine povećao na 16 soldi, što svjedoči o kontinuitetu broja stanovnika, ali i o mogućem demografskom prirastu na otocima. No to ne vrijedi za sve otočne župe jer je primjerice župa Olib 1538. godine platila desetinu u visini od dvije lire i 15 soldi, a 1564. godine samo jednu liru. Konačno, od ukupnog broja župa koje su prikazale prihode desetine, njih 16 je 1564. godine oslobođeno plaćanja crkvene desetine, što najzornije svjedoči o razini siromaštva i tegobnom životu svećenstva Zadarske nadbiskupije u 16. stoljeću.

TABLICA 4. Tablični prikaz župa, titula, imena župnika, broja stanovnika, broja žakana i kohabitatora u pojedinim župama kopnenog i otočnog dijela Zadarske nadbiskupije

Župa	Titul	Župnik	Broj stanovnika	Broj žakana	Kohabitatori
Banj	Sv. Luka	Martin	100 ¹¹⁶	1	-
Blato	Sv. Toma	Andrija Batković	249	-	-
Bokanjac	Sv. Križ	Ivan Marija Ravanjin	100	-	-
Božava	Sv. Nikola	Lovro Križić ¹¹⁷	200 ¹¹⁸	1	-
Crno	Sv. Nikola	Juraj Margetić	104	-	-
Crnogorščina	Sv. Marija	Ivan Matešić ¹¹⁹	-	-	-
Iž	Sv. Petar	Petar Radinić ¹²⁰	363 ¹²¹	1	sestra
Kolan	Sv. Luka	Ivan Oštarić	-	-	-
Kukljica	Sv. Pavao	Juraj Čoković	(250) ¹²²	1	-

¹¹⁵ O povijesnom kontekstu pada Zemunika vidi rad: Tea PERINČIĆ, Tado ORŠOLIĆ, Zemunik u mletačko-osmanlijskim ratovima i njegov vojnostrateški položaj u novom vijeku, u: *Zemunik u prostoru i vremenu*, Zbornik radova, ur. Josip Faričić, Zdenko Dundović, Zadar, 2016., 150 – 157.

¹¹⁶ Godine 1579. zabilježeno 130 duša za pričest. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 79r.

¹¹⁷ Bio je župnik i 1579. godine, imao je 48 godina. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 66v.

¹¹⁸ Godine 1579. zabilježeno je 220 stanovnika u Božavi. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 66v.

¹¹⁹ Na popisu župnika u Lukoranu spomenut je 1532. godine svećenik Ivan Matešić. Nije poznato je li riječ o istom svećeniku. Usp. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 92.

¹²⁰ U redoslijedu župnika u Ižu Velom zaveden je od 1546. godine, a bio je župnik i tijekom apostolske vizitacije 1579. godine. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 79; SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 62r.

¹²¹ U izvješću apostolskog vizitatora 1579. godine navodi se da je na Ižu 160 stanovnika koji mogu primiti pričest. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 62r.

¹²² Podatak iz 1579. godine. IT-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 80v.

Župa	Titul	Župnik	Broj stanovnika	Broj žakana	Kohabitatori
Luka	Sv. Stjepan	Pavao Čibić ¹²³	-	1	-
Luka	Sv. Stjepan	kapelan	-	-	-
Lukoran	Sv. Lovro	Ivan	2060 ¹²⁴	1	-
Molat	Sv. Marija	Juraj Zentiličić	(104) ¹²⁵	2	-
Olib	Sv. Stošija	Mihovil	4060 ¹²⁶	1	sestra
Olib	Sv. Stošija	kapelan	-	1	-
Pašman	Sv. Marija	Ivan	700	-	-
Podi	Sv. Ivan	Toma Mihić	130	1	majka
Račice	Blažene Djevice Marije	Ivan Drušković ¹²⁷	360	-	-
Rogovo	Sv. Mihovil	Ivan Orlić	200	-	otac, majka, nećaci i nevjeste
Sali	Sv. Marija	Martin ¹²⁸	700	2	Sestra
Sikovo	-	Stjepan Lojničić	150	-	-
Silba	Sv. Marko	Matej Luković ¹²⁹	(350) ¹³⁰	-	-
Silba	Sv. Marko	Kapelan	-	-	-
Stomorino selo	Sv. Marija	Andrija Kovačić <i>de Chglisa</i> ¹³¹	308	1	sestra i nećak
Sukošan	Sv. Kasijan	Petar	220	1	-
Sutomišćica	Sv. Eufemija	Petar Marčelić ¹³²	(190) ¹³³	1	majka

¹²³ Bio je župnik Luke i 1579. godine, a imao je 78 godina te posluživao župu 29 godina. Dakle, izabran je za župnika Luke 1550. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 64v.

¹²⁴ Godine 1579. zabilježeno je 270 duša za pričest. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 95r.

¹²⁵ Podatak iz 1579. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 67v.

¹²⁶ Godine 1579. na Olibu je bilo 270 stanovnika. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 69v.

¹²⁷ Drušković je bio župnik u Račicama i 1542. godine. Bianchi ga je naveo kao Bruškovića. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 363.

¹²⁸ U redoslijedu župnika Sali za 1506. godinu naveden je Martin Murgašić. Moguće je da je riječ o istom svećeniku, tim više što je o njemu 1564. godine vodila brigu njegovu stara sestra (*mia sorella uecchia*), a prilikom apostolske vizitacije 1579. godine naveden je svećenik Mate Batalić. Usp. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 77; IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583.*, br. 96; SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 62v.

¹²⁹ Bio je župnik i 1579. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 68v.

¹³⁰ Podatak iz 1579. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 68v.

¹³¹ Ivna Anzulović navodi da je Andrija Kovačić spomenut 1573. godine kao kapelan u selu Cigale Male na Lošinju u tadašnjoj Osorskoj biskupiji. Ivna ANZULović, Crkva sv. Marije od Duba ili Stublja, njezin položaj i srednjovjekovna sela na području nekadašnjeg Obrovca jugoistočno od Zadra, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, sv. 22, Zadar, 2007., 327.

¹³² Bio je župnik i 1579. godine, služio je već 22 godine u Sutomišćici, što znači da je postao župnik 1557. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 94v.

¹³³ Podatak iz 1579. godine. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 94v.

Župa	Titul	Župnik	Broj stanovnika	Broj žakana	Kohabitatori
Sv. Sofija (Opaticeselo)	Sv. Sofija	Vid Cvitić ¹³⁴	300	1	majka
Tkon	Sv. Toma	Ivan Orlić	500 ¹³⁵	1	sestra
Ugljan	Sv. Marije	Ivan ¹³⁶	500 ¹³⁷	1	sestra
Vlašići	Sv. Križ	Martin Surjanić	-	-	-

Za razdoblje nakon Ciparskog rata u fondu magistrature *Soprintendenti alle decime del clero* nisu pronađeni podatci o plaćanju crkvene desetine. Spomenuto je u radu da apostolski vizitator Agostin Valier prigodom apostolske vizitacije Zadarske nadbiskupije 1579. godine nije pohodio nijednu župu zadarskog zaleđa. Poznato je da su pojedine župe tijekom Ciparskog rata nestale s lica zemlje, primjerice Župa sv. Tome u Blatu.¹³⁸ U svakom slučaju, nakon mletačko-osmanskog razgraničenja mnoge od navedenih župa u radu ostale su na osmanskom području. O sudbini njihovih župnika i župljana malo je poznato.

ZAKLJUČAK

Burno razdoblje 16. stoljeća na zadarskom području obilježeno je provalom Osmanlija i dvama ratovima 1537. – 1540. i 1570. – 1573. godine. Crkveno ustrojstvo Zadarske nadbiskupije u zadarskom zaleđu, kao i na otocima, bilo je utemeljeno na organizacijskom modelu srednjovjekovne župe. Temeljna značajka toga modela ogleda se u formiranju jedne župe (*parrocchia, pieve*), pod čiju jurisdikciju spadaju ostala selišta (*ville*) u neposrednoj blizini. Župnika je najčešće odabirao puk, a potvrđivao nadbiskup, iako su u crkvama patronatskog prava, koje su bile u rukama plemstva ili samostana,¹³⁹ svećenike predlagali ili odabirali vlasnici crkava. Taj crkveni ustroj zadržao se na području

¹³⁴ Spomenut u istom selu 1549. godine. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 364.

¹³⁵ Godine 1579. zabilježeno 135 duša za pričest. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap.* 78, *Jadrensis*, fol. 74v.

¹³⁶ Vjerojatno je riječ o svećeniku Ivanu Matuliću, koji je naveden na popisu župnika Ugljana 1556. godine. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, 85.

¹³⁷ Godine 1579. zabilježeno 350 duša za pričest. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap.* 78, *Jadrensis*, fol. 97r.

¹³⁸ U literaturi se navodi da je u kronikama navedeno da su Osmanlije spalili sva sela u zadarskom distriktu, ali podatak nije pouzdan. T. RAUKAR i dr., *Zadar pod mletačkom upravom*, 218.

¹³⁹ Primjer samostanskog sela i crkve na kojem je utemeljena župa je selo Stomorina Vas, koje je bilo u vlasništvu ženskog Benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru. Vidi više kod: I. ANZULOVIĆ, *Crkva sv. Marije od Duba*, 301 – 339.

Zadarske nadbiskupije i nakon reformnih odredbi Tridentskog sabora. Sustav uzdržavanja župnika počivao je na feudalnom nadarbinskom ustroju, a okosnicu toga uzdržavanja činilo je prikupljanje desetine. Prema ustaljenom crkvenom poreznom sustavu, župniku je pripadala trećina prikupljene desetine, a dvije trećine pripadale su nadbiskupskoj menzi. Nepovoljne društveno-političke okolnosti odrazile su se na ekonomsko stanje župa, a posljedično i župnika. Na temelju istraženog arhivskog gradiva o određivanju i plaćanju crkvene desetine na području Zadarske nadbiskupije iz fonda *Sopraintendenti alle decime del clero* iz Državnog arhiva u Veneciji, pokazalo se iznimno siromašno stanje zadarskog svećenstva na kopnenim i otočnim župama. Unatoč nepovoljnim okolnostima, najveći broj svećenstva ostajao je uz puk i dijelio s njim nedaće svakodnevice, iako su u izvornicima zabilježeni i suprotni slučajevi. U radu se nastojalo ukazati na vrijednost istraživanja dostupnih ekonomskih spisa o stanju crkvenih ustanova na zadarskom području u 16. stoljeću. Brojni podatci u izvješćima o prihodima i rashodima župa rasvjetljuju svakidašnji život seoskog i otočnog svećenstva, kao i naroda o kojemu je ono pastoralno skrbrilo. Na temelju izvornika može se zaključiti da život svećenstva i puka Zadarske nadbiskupije tijekom 16. stoljeća nipošto nije bio lagodan. O razini siromaštva zorno svjedoči činjenica da je najveći broj župa tada bio oslobođen plaćanja desetine.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Italija – Archivio di Stato di Venezia (dalje: IT-ASVe), Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583. Copia extracta dali libri dele decime apostolice imposte al clero de Zara et dela sua diocese del R. M. Francesco Cedolini del 1538 subcollectorii a Zara.*

IT-ASVe, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 38, *Pago 1565 e 68.*

IT-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*

IT-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101

HR-AZDN-18, *Liber privilegiorum*

HR-DAZD-31, *Simon Budineus (1556. – 1599.)*, b. I, fasc. II

LITERATURA:

ANZULOVIĆ, Ivna, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom području nakon ciparskog rata, *Zadarska smotra*, god. 47, br. 1-3, Zadar, 1998., 53 – 150.

ANZULOVIĆ, Ivna, Srednjovjekovna sela vranskoga distrikta (od 1409. g. do dolaska Osmanlija), u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, Zbornik radova, ur. Božo Došen, Zadar, 2017.

BIANCHI, Carlo Federico, *Kršćanski Zadar*, sv. 2, Zadar, 2011.

BIANCHI, Carlo Federico, *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877.

BO, Vincenzo, *Storia della parrocchia*, vol. I-V, Bologna, 1988. – 2004.

BRKAN, Jure, Župa kroz povijest i danas, *Bogoslovska smotra*, god. 72, br. 1, Zagreb, 2002., 85 – 162.

CECCHINI, Isabella, Dinamiche finanziarie e monetarie tra centro e periferia nella Repubblica di Venezia, u: *Moneta, credito e finanza a Brescia: Dal Medioevo all'Età contemporanea*, ur. Maurizio Pergari, Brescia, 2014., 67 – 114.

COZZI, Gaetano, KNAPTON, Michael, SCARABELLO, Giovanni, *Povijest Venecije*, sv. II, ur. Albert Goldstein, Zagreb, 2007.

CURZEL, Emanuele, L'organizzazione ecclesiastica nelle campagne, *Reti Medievali Rivista*, god. 11, br. 1, Firenze, 2010., 417 – 435.

ČORALIĆ, Lovorka, Crkva sv. Lovre u Kalima na otoku Ugljanu i običaj biranja njezina dekana u 17. stoljeću, *Croatica Christiana periodica*, god. 15, br. 28, Zagreb, 1991., 152 – 155.

DOBLANOVIĆ, Danijela, MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija, Kumovi na krštenju i svjedoci na vjenčanju u Istri od 15. do 17. stoljeća, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, god. 56, br. 2, Dubrovnik, 2018., 413 – 435.

- DOKOZA, Serđo, Samostanski i nadbiskupski posjedi u srednjovjekovnom Zadru, u: *Humanitas et littere ad honorem Franjo Šanjek*, Zbornik radova, ur. Lovorka Čoralic, Slavko Slišković, Zagreb, 2009., 241 – 256.
- DOKOZA, Serđo, Zadarsko plemstvo i sol u drugoj polovici 14. i početkom XV. stoljeća, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 49, Zagreb, 2015., 85 – 125.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, *Zadarski kaptol, njegova dobra i kaptolski dostojanstvenici u posljednjih sto godina vladavine Mletačke Republike (1697. – 1797.)*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2016.
- FILUPI, Amos Rube, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 4-5, Zadar, 1958. – 1959., 279 – 329.
- FRANOV-ŽIVKOVIĆ, Grozdana, Školovanje glagoljaša od 14. do početka 19. st., u: *Od glagoljaške tradicije do suvremene škole*, Zbornik radova, ur. Robert Bacalja, Slavica Vrsaljko, Zadar, 2018., 9 – 52.
- GAGRO, Mirko, *Industrijsko i krmno bilje*, Zagreb, 1998.
- JURAN, Kristijan, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, god. 33, br. 46, Zagreb, 2014., 129 – 158.
- KLEN, Danilo, Mletački državni arhiv (Archivio di Stato di Venezia), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, god. 23, Pazin, 1980., 295 – 302.
- KOLANOVIĆ, Josip, Šibenski metrološki sustav u XV. stoljeću, *Arhivski vjesnik*, br. 37, Zagreb, 1994., 189 – 207.
- KURSAR, Vjeran, Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima), u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*, Zbornik radova, ur. Božo Došen, Zadar, 2017., 395 – 410.
- NERALIĆ, Jadranka, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007.
- NIMAC, Stipe, Župa od Milanskog edikta do Tridenta, *Crkva u svijetu*, god. 47, br. 3, Split, 2012., 367 – 391.
- PALOŠ, Rudi, Povijest župe. Kratak osvrt, *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, god. 26, br. 3, Zagreb, 2004., 288 – 299.
- PANCIERA, Walter, Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 45, br. 1, Zagreb, 2013., 9 – 37.
- PERIČIĆ, Šime, Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001., 45 – 83.

- PERINČIĆ, Tea, ORŠOLIĆ, Tado, Zemunik u mletačko-osmanlijskim ratovima i njegov vojnostrateški položaj u novom vijeku, u: *Zemunik u prostoru i vremenu*, Zbornik radova, ur. Josip Faričić, Zdenko Dundović, Zadar, 2016., 150 – 157.
- RAŠICA, Marko, MARKS, Ljiljana, Kumstva na otoku Lastovu u 19. i 20. stoljeću, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, god. 56, br. 2, Dubrovnik, 2018., 531 – 571.
- RAUKAR, Tomislav i dr., *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.*, Zadar, 1987.
- RAUKAR, Tomislav, Zadar i Zadarska nadbiskupija u 15. i 16. stoljeću, u: *Sedamnaest stoljeća Zadarske crkve*, sv. I, Zbornik radova, ur. Livio Marijan, Zadar, 2009., 319 – 335.
- RAUKAR, Tomislav, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977.
- RAUKAR, Tomislav, Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću, *Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest*, br. 7-8, Zagreb, 1970., 19 – 79.
- RUNJE, Petar, *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*, Zadar, 2005.
- RUNJE, Petar, Ređenja u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 51, Zadar, 2009., 109 – 119.
- STRIKA, Zvezdan, „Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Jadertinae“ arhiđakona Valerija Ponteja, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48, Zadar, 2006., 81 – 185.
- STRIKA, Zvezdan, Zadarska dijecezanska sinoda 1598. godine, *Croatica Christiana periodica*, god. 43, br. 83, Zagreb, 2019., 41 – 57.
- TRALJIĆ, Seid M., Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, u: *Povijest Vrane*, Zbornik radova, ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, Zadar, 1971., 343 – 377.
- ZANINOVIĆ-RUMORA, Marija, Stare mjere u svakodnevlju otoka Ugljana, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 41, Zadar, 1999., 21 – 26.
- ZANINOVIĆ-RUMORA, Marija, Stare mjere za tekućine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar, 1997., 183 – 193.
- ZANINOVIĆ-RUMORA, Marija, Zadarske mjere za zapremninu kroz stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 36, Zadar, 1994., 87 – 95.
- ŽIVKOVIĆ, Pavo, Posjedi i prihodi samostana svetog Krševana u Zadru od osnivanja do konca XV. stoljeća, u: *1000. godina samostana Sv. Krševana u Zadru*, Zbornik radova, ur. Ivo Petricioli, Zadar, 1990., 109 – 129.

Zdenko DUNDOVIĆ

PARISH REVENUES AND THE LIFE OF CLERGY OF THE ZADAR
ARCHDIOCESE IN THE 16TH CENTURY

SUMMARY

The paper's backbone is the original document on the payment of the church levy, which is kept in the holdings of the magistracy *Soprintendenti alle decime del clero* in the State Archives in Venice. The paper discusses the economic, pastoral and socio-political relations between parishes and clergy in the Zadar Archdiocese in the 16th century. The work aims to point out the importance of financial documents of church institutions as the prime sources for studying various aspects of society in the early modern age. By comparing the researched archival material with the results of the research published so far, we discuss the organizational model of parish communities in the area of Zadar Archdiocese at the transition from the Middle Ages to the Early Modern Age. The paper points out the reasons which made it challenging to implement the reform of parishes according to the guidelines of the Council of Trent in the Zadar Archdiocese in the late 16th century. Numerous data on the income and expenditure of parishes in the mainland and island part of the Zadar Archdiocese show that during the turbulent 16th century, marked by two Venetian-Ottoman wars, the clergy lived in poverty, just like their congregation. As evidenced, the apostolic collectors of the tithe exempted most of the parishes in the Zadar Archdiocese from paying the levy.

Keywords: parish, Zadar Archdiocese, church economy, Council of Trent, 16th century.

